

УДК 330.3:637

DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.75-71>

Карачина Н.П.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки
Вінницький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8316-2835>

Скаковський В.В.

аспірант кафедри менеджменту, маркетингу та економіки
Вінницький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5129-8328>

Штанько О.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки
Вінницький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5575-1616>

Karachyna Natalia

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head at the Department of Management, Marketing and Economics,
Vinnitsia National Technical University

Skakovsky Vyacheslav

Postgraduate Student at the Department
of Management, Marketing and Economics,
Vinnitsia National Technical University

Shtanko Oleksandr

Associate Professor at the Department
of Management, Marketing and Economics,
Vinnitsia National Technical University

РОЗВИТОК МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

DEVELOPMENT OF THE DAIRY INDUSTRY OF UKRAINE: REALITIES, CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Розкрито сучасний стан, реалії та тенденції розвитку молочної промисловості України. Визначено основні втрати молочної промисловості під час війни: 39 підприємств знаходяться на окупованих територіях, зменшення поголів'я в населенському секторі, збільшення фальсифікату, зростання тіньового ринку (більше 20%), ускладнення та здорожчання логістики при експорті, побоювання ЄС щодо загроз від експорту з України. Здійснено оцінювання основних показників розвитку молочної промисловості України та виявлено зменшення кількості молокопереробних підприємств, обсягів виробництва молока та обсягів переробки молока. Проаналізовано експортно-імпорتنу діяльність молочної промисловості і виявлено зменшення імпорту у зв'язку із відтоком переселенців за кордон та зміни курсу валют та зростання обсягів експорту молочної сировини. Визначено перспективи розвитку молочної промисловості, запропоновано та обґрунтовано дієві заходи на законодавчому, макро- та мікрорівнях щодо відродження української молочної промисловості.

Ключові слова: молочна промисловість, виробництво, експорт, імпорт, розвиток, перспективи.

The current state, realities and development trends of the dairy industry of Ukraine are revealed. The main losses of the dairy industry during the war are identified. They are: 39 enterprises are located in the occupied territories, a decrease in livestock in the population sector, an increase in falsification, the growth of the shadow market (more than 20%), the complication and increase in the cost of export logistics, EU fears about threats from exports from of Ukraine. The analysis of the main indicators of the development of the dairy industry in Ukraine was carried out and a decrease in the number of milk processing enterprises, the volume of milk production and the volume of milk processing was revealed. A decrease in the share of milk production by households was established, which is caused by a decrease in the number of cattle in the households due to insufficient support for dairy farming from the state

(as a result, a shortage of dairy raw materials restrains the development of the dairy industry). The export-import activity of the dairy industry was analyzed and a decrease in imports due to the outflow of immigrants abroad and changes in the exchange rate and growth in the volume of exports of dairy raw materials was revealed. The situation is especially threatening for those producers who produce cheese, because the specific weight of cheese in imports is 70%. It was revealed that increasing of export of dairy products without Ukrainian ports had become a difficult test for the dairy industry. Thanks to the strong cooperation of state authorities with European partners, Ukrainian companies found new sales markets and were able to increase the volume of goods on the EU market significantly. Prospects for the development of the dairy industry have been identified, effective measures at the legislative, macro- and micro levels regarding the revival of the Ukrainian dairy industry have been suggested and substantiated. It is founded that in order to rebuild and ensure the effective development of the dairy industry, it is first of all necessary to make changes at the legislative level, in particular to the Tax Code, to reduce the VAT for all dairy products, to cancel the VAT for imported innovative equipment, to promote the support of the industry at the state level, namely to focus on construction and reconstruction of livestock and processing complexes; to create opportunities under which enterprises will be able to produce milk in accordance with European sanitary standards.

Key words: dairy industry, production, export, import, development, prospects.

Постановка проблеми. Сучасний економічний розвиток України визначає молочну промисловість як одну з найбільш пріоритетних складових національної продовольчої безпеки. На молочну галузь припадає близько 11% загального обсягу продажів харчової промисловості України. Молоко є основним продуктом харчування та важливою частиною здорового харчування, молочні продукти є одними з основних товарів у покупному кошику споживачів.

Відтак, забезпечення ефективного розвитку молочної промисловості України сприятиме формуванню міцного та здорового покоління і потужного господарського комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюванням передумов, проблем та тенденцій розвитку молочної промисловості займається значна низка українських вчених та практиків-аналітиків. Зокрема, серед науковців за останні роки слід відзначити праці Семсала А.В. [1], Кормана І.І., Лементовської В.А., Семенди О.В. [2], Михайленко О.В. [3], Антощенко В., Кравченко Ю. [4], Гладій М.Р., Просович О.П. [5] та ін. Серед практиків-аналітиків доцільно відзначити професійні аналітичні огляди розвитку молочної промисловості голови Ради директорів «Спілки молочних підприємств України» Чагаровського В. [6], аналітика Асоціації виробників молока Лінецької Я. [7], аналітика «Український клуб аграрного бізнесу» Гопки М. [8] та ін.

Проте, враховуючи критичні зміни за останні роки, які пов'язані з COVID-19 та війною в Україні, ситуація в молочному бізнесі зазнала значних трансформацій, що актуалізує необхідність дослідження сучасних тенденцій, проблем і перспектив розвитку молочної промисловості України.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є оцінювання сучасного розвитку молочної промисловості України в розрізі виявлення виробничих та логістичних проблем, трансформаційних змін, втрат молочної промисловості внаслідок війни та розкриття перспектив подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На ринку молока й молочної продукції України працює досить велика кількість підприємств, зокрема більша частина загального обсягу виробництва концентрується на складах десятих великих компаній. Серед лідерів молокопереробної галузі є не лише українські виробники, а й транснаціональні корпорації, які мають

виробництво в Україні. Решту ринку розподіляють між собою дрібні компанії та одиничні молокопереробні заводи [3, с. 198].

Виробництво молока залучає 9 суміжних галузей, а саме – скотарство, м'ясопереробку, молокопереробку, виробництво шкіри, переробку її у взуття та одяг, ветеринарію, виробництво упаковки, доїльного та переробного обладнання, логістику.

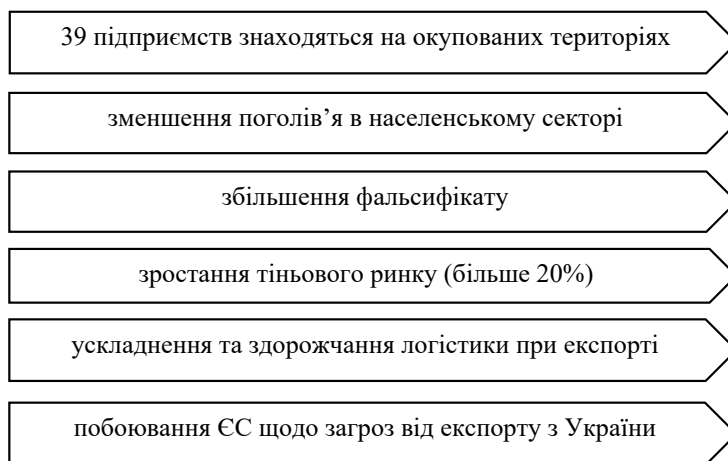
За оцінкою Спілки молокопереробних підприємств України, якщо врахувати постачальників, перевізників та весь ланцюжок від появи молока на фермах до молочної продукції на полицях магазинів та супермаркетів вийде, що галузь дає роботу до 1 млн громадян [6].

Найбільші молокопереробні потужності розташовані на Вінниччині: 8 підприємств у цій області можуть переробляти 646 тис. т. молока на рік. Другою за масштабами переробки є Полтавська область. Тут працює 7 підприємств, які можуть переробити 609 тис. т. молока. Черкащина є осередком 6 переробників, потужності яких дозволяють переробити 602 тис. т. молока. Київська область лідирує за кількістю підприємств. Тут 10 потужностей, які потенційно можуть переробити понад півмільйона тонн молока. Активні переробні підприємства мають сумарні потужності на рівні близько 5 млн т на рік. Цих обсягів вистачає, аби задовольнити потреби споживачів України [1, с. 29].

За два роки військових дій молочна промисловість втратила 39 підприємств у Харківській, Луганській, Донецькій, Херсонській, Миколаївській, Сумській та Запорізькій областях. В тому числі зруйновані два великих підприємства – «Баштанський сирзавод» на Миколаївщині та «Куп'янський МКК» на Харківщині. Деякі підприємства змушені були зупинити роботу через проблеми, пов'язані з війною. На сьогоднішній день завантажені роботою дві третини вцілілих виробництв. На 112 молокозаводах працює 60 тис. людей [9].

Водночас продовжує зменшуватися кількість поголів'я ВРХ у населення. Це тенденція останніх років, в тому числі і повоєнних. Основна причина – це відсутність достатньої підтримки молочного скотарства з боку держави.

Голова Ради директорів «Спілки молочних підприємств України» В. Чагаровський зазначає, що за останні два роки збільшилася на молочному ринку і кількість фальсифікату [6]. Проте в Україні досі немає жодної програми, яка б допомогла вирішити цю проблему.

Рис. 1. Втрати молочної промисловості під час війни

Джерело: сформовано авторами на основі даних [6; 9–11]

Водночас на 20% зріс тіньовий ринок молочної сировини. Як приклад, від населення на тіньовий ринок надходить біля 1 млн т молока щороку [6]. Відтак, зараз вкрай необхідні ефективні програми, які б мотивували населення здавати свою сировину на офіційну переробку.

Окрім зменшення кількості підприємств війна зумовила низку і інших проблем. Зокрема, відбулося ускладнення та здорожчання логістики. Порти, через які відбувалися поставки, – закриті, старі логістичні ланцюжки розірвані. Періодично виникають проблеми на західних кордонах, зокрема, на польському та словацькому [10].

Окремо В. Чагаровський [6] наголошує на побоювання ЄС щодо загроз від експорту з України. Європейська спільнота достатньо прискіпливо ставиться до української молочної промисловості галузі. Це означає, що в подальшому необхідно ефективно працювати владі та Спільноті молочних підприємств України щодо формування та підписання вигідних угод для нашої країни.

Узагальнення втрат молочної промисловості під час війни наведено на рис. 1.

Аналізування загальних показників розвитку молочної промисловості України (табл. 1) протягом 1990–2023 років свідчить про наступне. За аналізований період кількість підприємств зменшилась на 82%, обсяг виробництва молока – на 69,9%, обсяг переробки молока – на 83,6%, продукція з незбираного молока – на 87,2%. Подібна

негативна динаміка спостерігається і щодо виробництва вершкового масла (-84,5%), сирів (-51,9%), сухого молока (-51,4%) та згущеного молока (-62,7%).

Доцільно зазначити, що зменшення виробництва супроводжується і зменшенням споживання молока на душу населення протягом 1990–2021 років на 46,95% з огляду на зменшення чисельності населення в Україні та фінансового добробуту громадян. Проте, в 2023 році споживання молока на душу населення збільшилось на 7% [2, с. 65].

Це відбулося в основному за рахунок [11]:

- відносної стабілізації цін на молочну продукцію у порівнянні з інфляцією (продовольча інфляція нижча, ніж загальна);
- повернення частини мігрантів з-за кордону (близько 1 млн);
- посилення тіньового ринку;
- збільшення попиту зі сторони населення за рахунок покращення сімейного бюджету військових.

Зазначимо, що наведені показники в табл. 1 мають достатньо тісний кореляційний зв'язок із обсягами виробництва молока в Україні. За обсягами виробництва молока Україна посідає 32-е місце у світовому рейтингу. Динаміка виробництва молока в Україні протягом 2015–2023 років характеризується негативними змінами, а саме зменшення на 3 255 тис. т (30,66%) (табл. 2).

Таблиця 1

Основні показники розвитку молочної промисловості України

Показники	Роки					
	1990	2003	2020	2021	2022	2023
Кількість молокопереробних підприємств, од.	643	441	192	178	120	112
Виробництво молока, млн. т	24,5	13,67	9,8	8,7	7,64	7,36
Перероблено молока, млн. т	18	4,5	3,5	3,2	2,72	2,96
Продукція з незбираного молока, тис. т	6430	1230	1010	1046	771	820
Вершкове масло, тис. т	441,1	145,3	87,5	77,2	70,6	68,3
Сир, тис. т	183,8	167,8	115,8	111,2	89	88,4
Сухе молоко, тис. т	61,1	19,8	29,4	34,1	34	29,7
Згущене молоко, тис. т	166	101,4	74,5	75,8	60	62
Споживання молока на душу населення, кг	373	240	221	198	-	-

Джерело: сформовано авторами на основі даних [3; 5; 6]

При цьому, в 2015 році частка виробництва молока домогосподарствами складала 74,86%, а підприємствами – 25,14%; в 2023 році – частка виробництва молока домогосподарствами складала 61,28%, а підприємствами – 38,72%. Зменшення частки виробництва молока домогосподарствами на 13,58% є негативною тенденцією і як вище зазначалось обумовлюється зменшенням кількості поголів'я ВРХ у населення у зв'язку з недостатньою підтримкою молочного скотарства з боку держави.

Таблиця 2

Виробництво молока в Україні, тис. т

Роки	Всі категорії господарств	У тому числі			
		підприємства		домогосподарства	
		тис. т	%	тис. т	%
2015	10615	2669	25,14	7946	74,86
2016	10387	2711	26,09	7676	73,91
2017	10281	2766	26,90	7515	73,10
2018	10064	2759	27,41	7309	72,59
2019	9663	2729	28,24	6935	71,76
2020	9264	2761	29,80	6502	70,20
2021	8719	2750	31,54	5969	68,46
2022	7660	2610	34,07	5030	65,93
2023	7360	2850	38,72	4510	61,28

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1; 4; 6]

Відтак, в 2023 році обсяг виробленого молока склав 7,36 млн т молока. Саме через дефіцит молочної сировини і стримується розвиток молочної галузі. Зараз поголів'я дійних корів складає 1,28 млн, з яких 890 тис. знаходяться у населення і 390 тис. у господарствах (рис. 2).

Доцільно зазначити, що втрата молока-сировини в 2022–2023 роках пояснюється порушенням стану годівлі у військовий період; порушенням логістики; низькими обсягами виробництва в окупованих і зруйнованих регіонах.

Водночас позитивним є те, що в 2023 році річна переробка молока зросла на 5% у порівнянні з минулим роком. Але у структурі переробки частка молока від населення зменшується і складає лише 12%. В той час як на переробку від сільськогосподарських підприємств надходить 94,5% [4, с. 9].

Молочна промисловість України завжди була експортоорієнтованою. Проте під впливом зниження пропозиції молока та інших чинників за останні роки обсяги експорту стабільно зменшувалися. Проте з

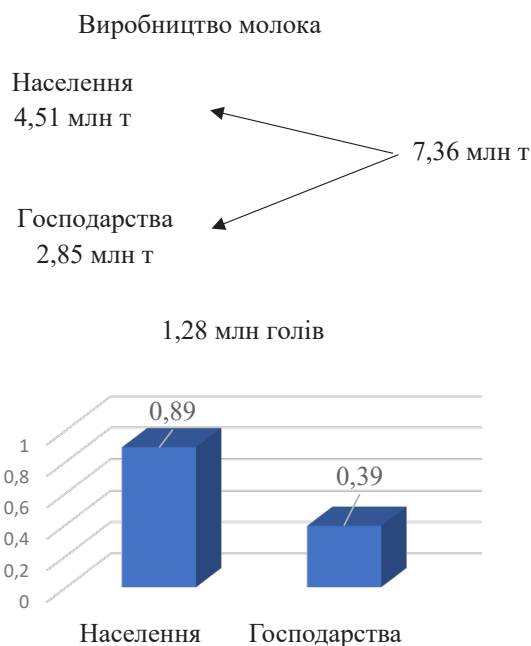

Рис. 2. Виробництво молока в Україні за 2023 рік

Джерело: сформовано авторами на основі даних [6]

початком війни експорт став просто порятунком для галузі (табл. 3).

Оцінювання експортно-імпоротної діяльності молочної промисловості показало, що у 2022 році імпорт молочних продуктів в Україну значно знизився у зв'язку із відтоком переселенців за кордон та зміни курсу валют. За 2023 рік показники не будуть гіршими, а по деяким позиціям навіть кращими. Доцільно зазначити, що для наших виробників це загрозна ситуація, особливо для тих, які виробляють сири, адже питома вага сирів в імпорті складає 70% [5, с. 27].

Щодо експорту молочної продукції, то в 2023 році він буде на рівні показників 2022 року. Деяко менші результати маємо тільки по вершковому маслу (ринок волатильний, тому в 2023 році не було таких сприятливих умов для експорту масла, як в 2022-му). Водночас за останні два роки спостерігаємо тенденцію до зростання обсягів експорту молочної сировини. Тільки у Молдову щоденно експортується 70 т молока [8]. І це обумовлено суттєвим зменшенням молочної сировини в країнах ЄС.

Таблиця 3

Експорт-імпорт молокопродукції у натуральному виразі за 2019–2023 рр., тис. т

Найменування продукції	Експорт					Імпорт				
	2019	2020	2021	2022	10 міс. 2023	2019	2020	2021	2022	10 міс. 2023
Молоко і вершки не згущені	25,2	18,6	14,9	29,4	23,4	3,6	13,0	14,4	9,4	4,7
Молоко і вершки згущені	35,8	27,4	22,4	26,7	23,6	2,6	6,1	7,8	1,2	1,1
Кисломолочна продукції	6,1	5,7	5,5	3,1	2,8	6,2	9,9	14,0	9,5	7,4
Молочна сироватка	24,1	26,9	22,2	16,0	13,1	3,2	5,1	9,6	4,9	6,1
Масло вершкове	18,3	11,2	10,9	14,1	6,9	3,4	10,0	9,1	1,1	1,5
Сири	7,2	6,4	6,9	9,0	7,2	23,7	46,8	55,2	33,8	27,1
Всього	116,7	96,2	82,9	98,4	76,9	42,7	90,9	110,1	59,9	47,9

Джерело: сформовано авторами на основі даних [5; 6]

Зазначимо, що активізація експорту молочної продукції без українських портів стала важким випробуванням для молочної промисловості. Завдяки потужній співпраці державних органів влади з європейськими партнерами українські компанії знайшли нові ринки збуту та змогли наростити суттєві обсяги товарів на ринку ЄС.

Висновки. Тенденції в українській молочній промисловості свідчать, що проблеми існують на всіх етапах молочної ланцюга, від виробника до споживача. Військові дії та надзвичайно складна економічна ситуація в Україні впливає як на виробників, так і споживачів.

Експерти констатують, що важливою передумовою розвитку молочної промисловості є наявність достатнього обсягу якісної молочної сировини. Значна кількість як молочнотоварних ферм, так і переробних підприємств опинилися на тимчасово окупованій території. Прогнозується, що у 2024 році не буде спосте-

рігатись нарощування виробництва молока хоча б до довоєнного рівня, українським виробникам молочної продукції доведеться багато працювати над ефективним використанням сировини, визначати перспективний асортимент молочних товарів, підтримувати вже налагоджені та шукати нові перспективні напрямки збуту продукції.

Для відбудови та забезпечення ефективного розвитку молочної промисловості насамперед необхідно внести зміни на законодавчому рівні, зокрема зміни до Податкового кодексу, знизити ПДВ на всю молочну продукцію, відмінити ПДВ на імпортоване інноваційне обладнання, сприяти підтримці галузі на державному рівні, а саме сфокусуватися на будівництві та реконструкції тваринницьких та переробних комплексів; створити можливості, за яких підприємства зможуть виробляти молоко відповідно до європейських санітарних норм.

Список використаних джерел:

1. Семсал А.В. Сучасні тенденції виробництва молока в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 7–8. С. 27–32.
2. Корман І.І., Леметовська В.А., Семенда О.В. Маркетингове дослідження ринку молока та молочних продуктів України. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 62–68.
3. Михайленко О.В. Молочна промисловість України: аналіз стану та перспективи розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2022. Випуск 65. С. 197–200.
4. Антошечкова В., Кравченко Ю. Сучасні тенденції виробництва та споживання молока в світі в умовах глобалізації. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 2. С. 7–14.
5. Гладій М.Р., Просович О.П. Сучасний стан та перспективи розвитку молочної галузі України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2022. № 2 (10). С. 20–31.
6. Чагаровський В. Ціни як в Європі. Яким був 2023 рік для виробників та переробників молока? URL: <https://latifundist.com/blog/read/3054-tsini-yak-v-yevropi-yakim-buv-2023-rik-dlya-virobnikiv-ta-pererobnikiv-moloka>
7. Лінецької Я. Молочна галузь вистояла і продовжує працювати на перемогу. *Молоко і Ферма*. 2022. URL: <http://milkua.info/uk/post/molocna-galuz-vistoala-i-prodovzue-pracuvati-na-peremogu>
8. Гопка М. Молочна галузь: труднощі, перемоги та прогноз на 2023 рік. URL: <https://agroportal.ua/blogs/molocna-galuz-oglyad-minulogo-roku-ta-prognozi-na-2023>
9. Як війна-2022 змінює ринок молока в Україні. URL: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyana-2022-zminyuyey-rinok-moloka-v-ukrajini>
10. Зміни у молочній галузі за рік війни: результати першої експертної групи. URL: https://export.gov.ua/news/4644-zmini_u_molochnii_galuzi_za_rik_viini_rezultati_pershoi_ekspertnoi_zustrichi
11. У 2022 році Україна експортувала молочки на понад \$ 340 млн. *Аграрне інформаційне агентство*. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2022-roci-ukraina-eksportovala-molocki-na-ponad-340-mln>

References:

1. Semsal, A. V. (2022) Modern trends in milk production in Ukraine. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 7–8, pp. 27–32.
2. Korman, I. I., Lementovska, V. A. and Semenda, O. V. (2022) Marketing research of the market of milk and dairy products of Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, no. 4, pp. 62–68.
3. Mykhaylenko, O. V. (2022) Dairy industry of Ukraine: analysis of the state and development prospects. *Infrastruktura rynku*, vol. 65, pp. 197–200.
4. Antoshchenkova, V. and Kravchenko, Yu. (2022) Modern trends in the production and consumption of milk in the world in the conditions of globalization. *Ekonomichnyy analiz*, t. 32, no. 2, pp. 7–14.
5. Gladiy, M. R. and Prosovich, O. P. (2022) The current state and prospects for the development of the dairy industry of Ukraine. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Lviv'ska politehnika". Seriya "Problemy ekonomiky ta upravlinnia"*, no. 2 (10), pp. 20–31.
6. Chaharovskyy, V. (2023) Prices are the same as in Europe. What was 2023 like for milk producers and processors? *Latifundist*. Available at: <https://latifundist.com/blog/read/3054-tsini-yak-v-yevropi-yakim-buv-2023-rik-dlya-virobnikiv-ta-pererobnikiv-moloka> (accessed April 19, 2024).
7. Linetska, Ya. (2022) The dairy industry has persevered and continues to work for victory. *Moloko i Ferma*. Available at: <http://milkua.info/uk/post/molocna-galuz-vistoala-i-prodovzue-pracuvati-na-peremogu> (accessed April 15, 2024).
8. Hopyka, M. (2023) Dairy industry: challenges, victories and forecast for 2023. *Agroportal*. Available at: <https://agroportal.ua/blogs/molocna-galuz-oglyad-minulogo-roku-ta-prognozi-na-2023> (accessed April 18, 2024).
9. Countryman (2022) How war-2022 changes the milk market in Ukraine. available at: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyana-2022-zminyuyey-rinok-moloka-v-ukrajini> (accessed March 4, 2024).
10. Business. Export direction (2022) Changes in the dairy industry during the year of the war: results of the first expert group. Available at: https://export.gov.ua/news/4644-zmini_u_molochnii_galuzi_za_rik_viini_rezultati_pershoi_ekspertnoi_zustrichi (accessed March 23, 2024).
11. Agravery (2023) In 2022, Ukraine exported milk worth more than \$340 million. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2022-roci-ukraina-eksportovala-molocki-na-ponad-340-mln> (accessed April 18, 2024).